

دوفصلنامه تاریخ علوم و فناوری دوره اسلامی
سال سیزدهم، شماره‌های اول و دوم، سال ۱۴۰۳
شماره پیاپی: ۲۵ و ۲۶

صاحب امتیاز: مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب
مدیر مسئول: اکبر ایرانی
سر دبیر: محمد باقری
مدیر داخلی: زینب کریمیان
اجرای جلد: محمود خانی

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملوفرد

همکاران علمی

حسن امینی * حمید بهلول * پویان رضوانی * فاطمه سوادی * حنیف قلندری * یونس کرامتی * امیرمحمد گمینی
شمامه محمدی فر * راضیه سادات موسوی * یونس مهدوی * سجاد نیکفهم خوبروان

مشاوران علمی

یوسف ثبوتی * توفیق حیدرزاده
محمدابراهیم ذاکر * حسن طارمی * مهدی محقق
حسین معصومی همدانی * محمدجواد ناطق * سیدحسین نصر
علی بابایف (جمهوری آذربایجان) * جان لنارت برگرن (کانادا) * گلن وان بروملن (کانادا) * احمد جبار (فرانسه)
سرگی دمیدوف (روسیه) * رشدی راشد (فرانسه) * جمیل رجب (کانادا) * سری رامولا سارما (آلمان)
ژاک سزیانو (سوئیس) * جورج صلیبا (امریکا) * حکیم سید ظل الرحمان (هند)
مصطفی موالدی (سوریه) * یان پیتر هونخندایک (هلند) * میچیو یانو (ژاپن)

تصویر پشت جلد: نقش کاشیکاری از مدرسه العنبرگ در سمرقند با کتیبه: العلم کنز عظیم [لا یفنا (از حضرت علی (ع))]

نشانی مجله: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه چهارم، شماره ۱۶
کد پستی: ۹۳۵۱۹-۱۳۱۵۶ تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲ دوزنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
miraselmi@mirasmaktoob.ir / miraselmi90@gmail.com
بها: ۶۰۰۰۰۰ تومان

فهرست

مقاله

مقاله	۱
مقاله	۲
مقاله	۳
مقاله	۴
مقاله	۵
مقاله	۶
مقاله	۷
مقاله	۸
مقاله	۹
مقاله	۱۰
مقاله	۱۱
مقاله	۱۲
مقاله	۱۳
مقاله	۱۴
مقاله	۱۵
مقاله	۱۶
مقاله	۱۷
مقاله	۱۸
مقاله	۱۹
مقاله	۲۰
مقاله	۲۱
مقاله	۲۲
مقاله	۲۳
مقاله	۲۴
مقاله	۲۵
مقاله	۲۶
مقاله	۲۷
مقاله	۲۸
مقاله	۲۹
مقاله	۳۰
مقاله	۳۱
مقاله	۳۲
مقاله	۳۳
مقاله	۳۴
مقاله	۳۵
مقاله	۳۶
مقاله	۳۷
مقاله	۳۸
مقاله	۳۹
مقاله	۴۰
مقاله	۴۱
مقاله	۴۲
مقاله	۴۳
مقاله	۴۴
مقاله	۴۵
مقاله	۴۶
مقاله	۴۷
مقاله	۴۸
مقاله	۴۹
مقاله	۵۰
مقاله	۵۱
مقاله	۵۲
مقاله	۵۳
مقاله	۵۴
مقاله	۵۵
مقاله	۵۶
مقاله	۵۷
مقاله	۵۸
مقاله	۵۹
مقاله	۶۰
مقاله	۶۱
مقاله	۶۲
مقاله	۶۳
مقاله	۶۴
مقاله	۶۵
مقاله	۶۶
مقاله	۶۷
مقاله	۶۸
مقاله	۶۹
مقاله	۷۰
مقاله	۷۱
مقاله	۷۲
مقاله	۷۳
مقاله	۷۴
مقاله	۷۵
مقاله	۷۶
مقاله	۷۷
مقاله	۷۸
مقاله	۷۹
مقاله	۸۰
مقاله	۸۱
مقاله	۸۲
مقاله	۸۳
مقاله	۸۴
مقاله	۸۵
مقاله	۸۶
مقاله	۸۷
مقاله	۸۸
مقاله	۸۹
مقاله	۹۰
مقاله	۹۱
مقاله	۹۲
مقاله	۹۳
مقاله	۹۴
مقاله	۹۵
مقاله	۹۶
مقاله	۹۷
مقاله	۹۸
مقاله	۹۹
مقاله	۱۰۰

معرفی کتاب

معرفی کتاب

یادداشت‌های تاریخی

یادداشت‌های تاریخی

یادنامه‌ها

یادنامه‌ها

رسائل

رسائل

عمری وقف دانش یادی از اشرف احمدوف

ثریا کریمووا^۱
ترجمه کورس ضیائی^۲

اشرف احمدوف، سرپرست بخش «تاریخ دانش و فرهنگ مردمان خاوری» در انجمن خاورشناسی ابوریحان بیرونی در فرهنگستان علوم ازبکستان، دکتر علوم فیزیکی و ریاضی، دکتر تاریخ، استاد، خاورشناس و پژوهشگر زندگی و آثار بیرونی با شهرت جهانی، روز اول نوامبر ۲۰۲۴ (جمعه ۱۱ آبان ۱۴۰۳ ش) در ۸۴ سالگی بدرود حیات گفت. مرگ او برای دانش ازبکستان خسران بزرگی بود، زیرا اشرف احمدوف دانشمند و دانش پژوهی برجسته بود، که در گسترش تاریخ علوم دقیق و مطالعه تاریخ تیموریان، نه تنها در کشور خود، که نیز در سراسر جهان سهم بسزایی داشت. صفحات درخشان تاریخ ما آکنده است از گسترش دانش، که همراه با فعالیت شخصیت‌ها و زمامداران بزرگ دوره‌های گوناگون، یکی از عوامل پیشرفت است. ما با پژوهش در تاریخ دانش از این موضوع آگاه شده ایم. این گونه بررسی‌ها در اروپا در انتهای سده ۱۹م آغاز شد و در سده ۲۰م به سراسر جهان گسترش یافت.

به‌ویژه پیدایش کارهای بنیادی در علوم دقیق و طبیعی در ازبکستان در میانه سده ۲۰م شروع شد. اهالی دانش و دیگر افراد کتابخوان با ترجمه نمونه‌هایی از میراث علمی دانش پژوهانی چون ابوبکر رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)، پورسینا (۳۶۹-۴۲۸ق)، ابوریحان بیرونی (۳۶۲-۴۳۹ق)، آشنا شدند و بدین ترتیب از دستاوردهای علمی در زمینه‌هایی چون شیمی، پزشکی، ریاضیات، اخترشناسی و گاهشماری خبر یافتند. در آخرین ربع سده ۲۰م ترجمه آثار محمد خوارزمی (۱۶۶-۲۳۵ق)، احمد فرغانی (۱۸۱-۲۵۱ق)، و میرزا الغ بیگ (۷۹۵-۸۵۳ق) منتشر شد. این کارها را گروهی از دانش پژوهان انجمن خاورشناسی ابوریحان بیرونی، فرهنگستان علوم

۱. Soraya Karimova پژوهشگر انجمن خاورشناسی ابوریحان بیرونی (ازبکستان)، فرزند عبیدالله کریموف مترجم صیدنه بیرونی به روسی، beruni@academy.uz
۲. پژوهشگر آزاد، مترجم، kziaee@gmail.com

ازبکستان، به انجام رساندند. یکی از اعضای آن گروه اشرف احمدوف، جوان دانشمند و دانش پژوه در زمینه فیزیک و ریاضیات بود.

پیوستن اشرف احمدوف به انجمن خاورشناسی برای همکاری، تصادفی نبود. وی از زمان دانشجویی در دانشکده مکانیک و ریاضیات دانشگاه دولتی تاشکند (۱۹۵۸-۱۹۶۳م) به تاریخ علوم دقیق شرق مسلمان در سده‌های میانه علاقه مند بود. او در دوران تحصیل، یک دوره دو ساله آموزش زبان عربی را در دانشکده خاورشناسی این دانشگاه گذراند. در همان دوران، زبان‌های فارسی و ترکی را هم آموخت. پس از پایان تحصیل،

در دوره تخصصی کارشناسی ارشد «تاریخ ریاضیات» (۱۹۶۵-۱۹۶۸م) پذیرفته شد. خدمت سربازی اش در فاصله سال‌های ۱۹۶۳ تا ۱۹۶۵م نیز انگیزه خوبی برای پیوستن به این دوره تخصصی کارشناسی ارشد بود: در آن دوره با جوانان عربی از الجزایر، سوریه و یمن آشنا شد که در زمینه خدمات فرودگاهی و فن خلبانی تحصیل می‌کردند. به این ترتیب او زبان عربی را به خوبی فرا گرفت. این امر به نوبه خود فرصت‌های گسترده‌ای برای بهره بردن از منابع سده‌های میانه پیش روی او گذاشت. در نتیجه، احمدوف به عنوان سخن‌ران از پایان‌نامه نامزدی کارشناسی ارشد خود درباره رساله اشکال التأسيس با عنوان «سمرقندی و نقش او در تاریخ هندسه ترسیمی» دفاع کرد. احمدوف پس از دریافت مدرک علمی نامزد علوم فیزیکی و ریاضی، از سوی مدیر وقت انجمن خاورشناسی فرهنگستان علوم ابوریحان بیرونی دعوت به کار در انجمن شد. در آن زمان، انجمن خاورشناسی کار ترجمه و نشر دستنویس‌های آثار دانشمندان آسیای میانه درباره اخترشناسی، ریاضیات، پزشکی و داروشناسی را به زبان‌های ازبکی و روسی شروع کرده بود. از این رو، اشرف احمدوف در سال ۱۹۷۳م به عنوان پژوهشگر ارشد بخش «پژوهش و انتشار میراث مکتوب» انجمن خاورشناسی کار گسترده و ژرف پژوهش علمی را آغاز کرد؛ سالی که در آن ۱۰۰۰ امین سالگرد تولد ابوریحان بیرونی جشن گرفته می‌شد، و به‌زودی با هدایت پ. گ. بولگاکوف و ب. ا. روزنفلد در آماده سازی مجموعه‌ای از کارهای بیرونی به زبان‌های ازبکی و روسی، همکاری سختکوشانه‌ای به خرج داد، و طی سال‌های دراز چند کتاب از بیرونی را به جامعه علمی عرضه کرد. مجموعه‌ای از کارهای بیرونی مانند آثارالباقیه، قانون مسعودی، التفهیم، تحدید نهیات

الاماکن و مقاله‌های کوتاهی درباره ریاضیات و نجوم که همراه با حاشیه نویسی به زبان‌های روسی و ازبکی منتشر شد، به اضافه گزیده آثار به زبان ازبکی، که به مناسبت ۱۰۵۰ امین سالگرد بیرونی در سال ۲۰۲۳م در ۸ جلد تجدید چاپ شد، گواه سخت‌کوشی اوست.

احمدوف به هنگام کار روی آثار ابوریحان بیرونی به این آثار علاقه‌مند شد، به‌ویژه به منابع کتاب‌های این دانشمند درباره اخترشناسی، ریاضیات و جغرافیا، و پیش از همه، به میراث علمی دانشمندان مسلمانی که پیش از سده چهارم هجری می‌زیسته‌اند، و این علایق او را به سوی فرهنگستان علمی بغداد - بیت الحکمه - رهنمون شد.

بررسی‌های علمی آشکار می‌سازد که آوازه بیت الحکمه به عنوان فرهنگستان علوم به فعالیت‌های هم‌میهنان ما چون محمد بن موسی خوارزمی و احمد فرغانی وابستگی شدیدی دارد. از این رو با توجه به آثار این دانشمندان، نه تنها از توان علمی و دستاوردهای آنها در زمینه‌های علوم ویژه آگاه می‌شویم، که فرصت آشنایی با حال و هوای علمی بیت الحکمه، سطح مسائل علمی مطرح شده، و شیوه‌ها و رویکردهای به کار رفته در دانش آن دوره را نیز پیدا می‌کنیم. یک چنین امکانی تا حدودی در آثار احمدوف: محمد خوارزمی (۱۹۸۳م)، محمد بن موسی خوارزمی. آثار برگزیده. ریاضیات، اخترشناسی، جغرافیا (۱۹۸۳م)، محمد بن موسی خوارزمی. رساله نجومی (۱۹۸۳م)، احمد فرغانی (۱۹۹۸م) دیده می‌شود.

در سال ۱۹۸۳م، ۱۲۰۰ امین سالگرد محمد بن موسی خوارزمی به طور گسترده در سطح جهان جشن گرفته شد. به عنوان بخشی از برنامه‌های جشن سالگرد، چندین کتاب و مقاله منتشر شد، همایشی بین‌المللی برگزار شد، و تعدادی مقاله به شکل مجموعه انتشار یافت. ابتکار این مراسم سالگرد از احمدوف بود و حدود ۲۰ نشریه به خوارزمی اختصاص یافت. نگین پژوهش‌های او درباره میراث علمی خوارزمی پایان‌نامه دکترای او با عنوان «میراث علمی خوارزمی و جایگاه و نقش او در تاریخ دانش و فرهنگ» است، که در سال ۱۹۸۶م از آن دفاع کرد. این پایان‌نامه بازتابی از میراث علمی محمد بن موسی خوارزمی و فعالیت‌های علمی او در بیت الحکمه بود.

سنت‌های علمی بنیاد نهاده به دست خوارزمی، فرغانی و دیگر دانش‌پژوهان میهن ما، که جزو دانش‌پژوهان پیشتاز بیت الحکمه بودند، در سرزمین خوارزم کهن در انتهای سده چهارم هجری به تدریج توسعه یافت. در این دوره، فرهنگستان مأمون که با ابتکار و رهبری مأمون خوارزمشاه ایجاد شد، به عنوان هدف نخستین نوزایی فرهنگی در خاور زمین تأسیس شد. در تک‌نگاشتی که در سال ۲۰۰۵م به مناسبت ۱۰۰۰ امین سالگرد تأسیس فرهنگستان مأمون خوارزمشاه تهیه شد، در مجموعه مطالعات صورت گرفته روی کارهای ابوریحان بیرونی و پورسینا در زمینه علوم دقیق می‌توان دلیلی بر این گفته یافت. بخش چشمگیری از این کارها را احمدوف نگاشته است.

نخستین بار در سال ۱۹۸۹م دستاوردها و خدمات این دانشمند به علوم ازبکستان را با جایزه دولتی به نام «بیرونی» ارج نهادند. در طول این دوران، احمدوف به منزله دانشمند، نه تنها در ازبکستان یا شوروی سابق، که در خارج از آن هم پراوازه بود. در این دوره در فهرست شرکت کنندگان در همایش های بین المللی در مسکو، می بینیم که احمدوف در همایش های بین المللی سال ۱۹۷۵م در پاکستان و ۱۹۹۰م در کویت شرکت و سخن رانی کرده است.

ازبکستان در سال ۱۹۹۱م استقلال یافت. در زمینه های علمی و نیز حوزه های مختلف دگرگونی هایی بنیادی صورت گرفت: موضوعات علمی که پیش از آن ممنوع و محکوم بود آزاد شد، و آزادی بیان پا به میان گذاشت. این اصلاحات آغازی بود بر بارآوری در علوم اجتماعی و انسانی، و پیش از همه در علم تاریخ: زندگی و فعالیت های حکمرانان، دانش پژوهان مذهبی، دانشمندان و افراد دیگری که از خود اثری در تاریخ بر جای گذاشتند، و پیش از آن فعالیت های شان سیاه نمایی می شد، با نگرشی نو و با تکیه بر منابع، شروع به بازآزمایی شدند. احمدوف هم که همیشه علاقه شدیدی به تاریخ داشت از این فعالیت به کنار نماند. او در میان عده ای از پژوهندگان منابع، بررسی مآخذی را که زندگی و کارهای تیموریان را در بر می گرفت آغاز کرد. بزرگ ترین محصول جستجوی احمدوف در این راستا ترجمه و شرح زیچ جدید گورکانی به روسی بود، که به مناسبت ۶۰۰امین سالگرد تولد میرزا الغ بیگ در سال ۱۹۹۴م انتشار یافت. منصفانه بگوییم، این اثر بزرگ ترین و با ارزش ترین هدیه به جشن سالگرد میرزا الغ بیگ در کشور بود. زیرا این زیچ ره آورد بی همتای سال های دراز سخت کوشی های میرزا الغ بیگ و نماینده مکتب اخترشناسی اوست که در آن دقیق ترین جدول ستارگان پیش از اخترشناسی چشمی تدوین شده است. اهمیت این اثر بار دیگر در سال ۲۰۲۲م آشکار شد: ترجمه آن به زبان های ازبکی، روسی، انگلیسی و چینی انتشار یافت و به رهبران دولت های عضو سازمان همکاری شانگهای، که در آن تاریخ در سمرقند گرد همایی برگزار کرد عرضه شد.

در واقع در سال های دهه ۱۹۹۰م جنبه های جدید فعالیت علمی احمدوف کشف شد، در این دوران بود که او خود را نه تنها تاریخ نگار دانش، که نیز صاحب نظری ژرف اندیش در تاریخ تیموریان نشان داد. در ۱۹۹۶م، به مناسبت ۶۶۰امین سالگرد تولد امیر تیمور جشن بزرگی در سطح بین المللی برپا شد. کتابی با عنوان «امیر تیمور در تاریخ جهان» به چند زبان انتشار یافت و به این مناسبت ها عرضه شد. یکی از اصلی ترین نویسندگان این اثر احمدوف بود. در این دوره، تعدادی از منابع وابسته به تاریخ تیموریان به زبان ازبکی ترجمه شد. احمدوف همراه با منبع پژوهان پیشتاز کشورمان، همچون ا. اورونبایف، ب. احمدوف، د. یوسوپووا، ت. فیزیف، ا. بوریف کار مشابهی کرد. به ویژه این دانش پژوه کتاب ظفرنامه شرف الدین علی یزدی را که یکی از

معتبرترین منابع موجود در این موضوع است، به خط سیریلیک ازبکی امروزی (۱۹۹۷م، ۳۸۲ صفحه) و به روسی (۲۰۰۸م، ۴۸۵ صفحه) رونویسی و ترجمه کرد. این اثر پیش از آن به دست محمدعلی ابن درویش بخاری در سال ۱۵۱۹م به دستور کوچکونچی خان (۱۵۱۰-۱۵۲۹م) از امرای شیبانی به زبان جغتایی (زبان ازبکی باستان) ترجمه شده بود. احمدوف ضمن انجام این کار، متن ترجمه جغتایی را با چاپ عکسی نسخه اصل فارسی اثر مقایسه کرد و بخش‌هایی را که با وجود داشتن اهمیت علمی، مترجم از قلم انداخته بود به متن افزود. تا امروز، ظفرنامه به طور کامل به هیچ زبان اروپایی ترجمه نشده است. در سال ۲۰۰۸م انتشار ترجمه روسی کامل آن که نسخه‌هایی از آن در مسکو و سن پترزبورگ توزیع شد، نقش مسلمی در حیات فرهنگی نه فقط کشور ما، که نیز در کشورهای مستقل مشترک‌المنافع^۱ بازی کرد.

سخن کوتاه، احمدوف بیش از ۳۰۰ کتاب علمی منتشر کرد، که از نظر موضوعی به تاریخ پیش از اسلام آسیای میانه، تاریخ دو دوره نوزایی در آسیای میانه، فعالیت‌های مراکز علمی و جنبه‌های گوناگون تاریخ تیموریان اختصاص دارند.

او در همایش‌های بین‌المللی برگزار شده در مصر، فرانسه، اردن، قزاقستان، کویت، قرقیزستان، مالزی، پاکستان، روسیه، سوریه، تاجیکستان، ترکیه، ترکمنستان، کره جنوبی، انگلستان و آمریکا خبرها و نتایج به دست آمده از پژوهش‌های علمی‌اش را اعلان می‌کرد.

احمدوف علاوه بر خلاقیت‌های علمی، در امر سازماندهی هم شرکت داشت. به‌ویژه، در سال‌های ۱۹۷۰-۱۹۹۰م منتقد خارجی مجله بررسی‌های ریاضی (ماتماتیکال ریویوز، آمریکا) بود و نتیجه بررسی‌هایش را در آن منتشر می‌کرد. در فاصله سال‌های ۱۹۷۰-۲۰۰۰م یکی از ویراستاران مجله علمی مطالعات آسیای مرکزی در پاکستان بود. در دوره زمانی ۱۹۹۵-۲۰۰۱م انجمن مطالعات آسیای مرکزی (IICAS) را که یونسکو در سمرقند بنیاد نهاده بود در کسوت مدیریت می‌گرداند و سردبیری کتاب‌هایی چون صنایع دستی ازبکستان (۱۹۹۹)، صنایع دستی قزاقستان (۲۰۰۱)، عارف عثمانوف. بزرگ‌ترین مرتبه صوفی‌گری در آسیای میانه (۱۹۹۹) را که این انجمن منتشر کرد به عهده گرفت.

احمدوف در جا انداختن مفهوم زیرمجموعه‌ای که به علوم دقیق نمایشگاه «علوم» در موزه مرکز تمدن اسلامی در ازبکستان اختصاص یافت فعالانه شرکت جست.

در سال‌های استقلال، احمدوف پاداش شایسته فعالیت‌های علمی خود را دریافت کرد: در سال ۲۰۰۰م فرمان «فهرمان کار»، در ۲۰۰۹م جایزه دولتی درجه یک جمهوری ازبکستان در

۱. اتحادیه ای شامل برخی از جمهوری‌های مستقل اتحاد جماهیر شوروی سابق است.

زمینه علم و فن آوری، در ۲۰۲۲م فرمان «دوستی» و در ۲۰۲۳م جایزه «بیرونی» به این دانش پژوه داده شد.

احمدوف افزون بر دانشوری پر آوازه و آموزگاری نمونه، سرپرست دلسوزی برای خانواده هم بود. با هدایت او از پایان نامه های ۶ نامزد دفاع شد، و هم اکنون دو نامزد دکترا در زمینه تاریخ علم و مطالعه مآخذ به دفاع مشغولند.

احمدوف تا آخرین روزهای زندگی خود رئیس بخش «تاریخ علم و فرهنگ مردمان خاوری» انجمن خاورشناسی ابوریحان بیرونی بود و در این انجمن ۵۰ سال کار مؤثر کرد، کار در زمینه تاریخ علوم دقیق در کشور را به سطح جهانی رساند و خود را به جهانیان شناساند. احمدوف، این دانشمند پر آوازه، این آموزگار دلسوز و این انسان فروتن، تا ابد در یاد کسانی که او را می شناختند باقی خواهد ماند.

